

ללמוד מהמאחר על המוקדם

כדי להבין טוב יותר את מערכת רפיח בין הסלוקים לבית תלמי (217 לפסה"נ) נעזר מחבר הספר אלעזר (לסיה) גלילי - ממייסדי "מערכות" - בנייתו המערכת שניהלו הבריטים נגד הטורקים באותה הזירה במלחמת העולם הראשונה

ויעצו הראשי סוסיביוס ביקשו להפתיע ולהקדים את הסורים בתפיסת מקורות המים שמסביב לשייח'זוויד ולאלי את אנטיוכוס השלישי להזדקק לאלה שבחאן-יונס ולאיים לנתקם באמצעות איגוף עמוק. לשם כך חצה הצבא המצרי את סיני במהירות רבה: חייליו גמאו 38 ק"מ ביום למרות הסיכון הבריאותי אשר היה כרוך בכך. כוונת אנטיוכוס, לעומת זאת, הייתה למשוך את תלמי ככל האפשר צפונה כדי להגדיל את המרחק בין צבאו ולבין שייח'זוויד ובאופן הזה לאיים בנייתוק צבא תלמי ממימיו ובה בעת לשבש את עורק הקשר היחיד של הצבא הזה עם בסיסיו בדלתא של מצרים. גלילי סובר שהיעד האסטרטגי הזה יכול להסביר למה אנטיוכוס האט את קצב התקדמותו מעכו לאורך ציר החוף - "דרך הים" - ותיזמן להיערך מול אויבו בלב המרזבה הטבעית בין החוליות במערב וגבעות הקרטון שבמזרח ולא דרומה יותר. דינו בדוגמה הזאת לשיטת חיפוש המענה על שאלה אחת מן השאלות הרבות אשר התעוררו תוך כדי ניתוח הקרב.

ההיערכות לקראת המערכה

צבא תלמי מנה כ-75 אלף איש אשר אומנו במשך כשנה וחצי לקראת העימות בסלוקים. צבא אנטיוכוס מנה כ-65 אלף איש בלבד, אך לחלקו היה ניסיון קרבי ניכר והוא היה עטור ניצחונות. הצבאות נערכו זה מול זה לאורך חזית של 6 ק"מ, וגלילי מציין שאורך החזית ועוצמת הגייסות יצרו בעיות שליטה ובקרה קשות הן בנוגע לקריאת הקרב והן בנוגע לניהולו וכי עובדה זו עשויה להסביר מהלכים טקטיים שאינם מובנים לנו. הקושי של הפיקוד הבכיר להעתיק את הגייסות בצורה מבוקרת הוליד את המגמה ההלניסטית לפרוס את הגייסות מלכתחילה כך שיוטלו ללחימה על פי תוכנית שהוכנה מראש.

שני הצדדים נערכו לקראת קרב רפיח במתכונת המקובלת של חלוקה לשלושה גושים עיקריים: מרכז ושני אגפים. במרכז נערך הפלנקס, גוש רמחי החי"ר הכבד, ובאגפים נערכו הפרשים. ביניהם נערך חי"ר בינוני וקל ששימש חוליות קישור משלימות. ההיערכות הזאת איפשרה תמרונים מגוונים. היו מצביאים בני התקופה ההיא שגורסו כי את ההכרעה יש להשיג באמצעות ניפוץ הפלנקס היריב. אחרים ביקשו להשיג הכרעה באמצעות הפרשים, אשר מימי אלכסנדר מוקדון אומנו להיות כוח מחץ מתפרץ לאגפו או לעורפו של האויב. גם כאשר ההחלטה הייתה לנסות להשיג הכרעה באמצעות הפרשים, נחוץ היה לרתק את פלנקס האויב עד אשר ישובש כליל, כי כל עוד נותר הכוח הזה כשיר לפעולה, אי-אפשר היה להגיע לניצחון של ממש.

במערכה ברפיח עמדו 6,000 פרשים סלוקים מול 5,000 פרשים של צבא תלמי, ו-45 אלף לוחמי פלנקס של תלמי ניצבו מול 30 אלף לוחמי פלנקס סלוקים. הפלנקס הסלוקי היה יותר גמיש מהפלנקס של ממלכת תלמי. באמצעות עומק של 16 חיילים

הספר "מערכת רפיח 217 לפסה"נ: טקטיקה, אסטרטגיה ולוגיסטיקה בעולם ההלניסטי" של אלעזר גלילי (הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, 1999) הוא רב היקף, רב תוכן ורב הגות. מדובר ללא ספק בגולת הכותרת של מפעלו הספרותי של מייסד "מערכות" אלעזר (לסיה) גלילי. סקירה זוטא זו מבוססת לא רק על קריאת הספר, אלא גם על ההיכרות האישית עם לסיה ועל תחושת הקרבה הרבה בינינו בעקבות עיסוקנו המשותף בחקר ההיסטוריה הצבאית. הספר שבו מדובר עוסק במלחמה הסורית הרביעית אשר בה, כמו בכל קודמותיה, נאבקו סוריה הסלוקית ומצרים התלמית, שתי ממלכות של יורשי אלכסנדר הגדול, על הריבונות בארץ ישראל ובדרום סוריה.

החיבור הזה פורס בפנינו יריעה רחבה של הגות צבאית ושל דרכי ניתוח המתבססים על בקיאותו הרבה של המחבר בקורות המלחמות לאורך דברי הימים עד לימינו אלה. כך, למשל, מסתמך גלילי על ההקבלה בין מהלכי המצרים ברפיח ב-217 לפני הספירה לבין המתקפה הבריטית באותו מרחב על הצבא הטורקי-גרמני בינואר 1917 כדי להבין את התכנון ואת הביצוע של תלמי הרביעי פילופטור מלך מצרים.

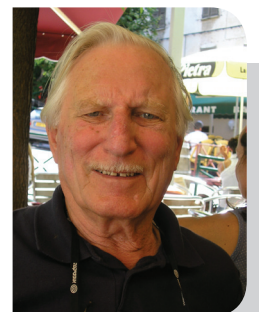
העניין הזה מרמז במישרין על הבעיה המרכזית בניסיון לשחזר את המערכה הזאת: לרשותנו מקור כתוב אחד בלבד המתייחס למערכה הזאת בהרחבה ועוד כמה מקורות שבהם היא מוזכרת רק במידה מועטה מאוד. המקור הכתוב המרכזי הוא פוליביוס, שאומנם כתב את ספר ההיסטוריה שלו שנים מועטות בלבד לאחר אותה המערכה, אך למרות כוונתו הכנה לוקה הספר פה ושם הן בבקיאיות והן בביקורתיות נאותה, אך גרוע מזה: למרות התיאור הנרחב של המערכה חסרים פרטים חיוניים בכל התחומים כדי לשחזרה בפרוטרוט.

כדי להשלים את החסר כך שיהיה בסיס לשחזור הקורות מכניס גלילי את עצמו לנעליהם של כל אחד משני המצביאים המתעמתים. בדרך הזאת הוא מנסה לחוש את הנסיבות החברתיות, המדיניות והביטחוניות אשר בהשפעתן פעלו ולהבין את האופן שבו ניסו לפתור את הבעיות שמולן ניצבו.

לדוגמה, גלילי הסיק כי בשל עונת השנה - מדובר היה ביוני - היו צעדי שני הצדדים מושפעים באורח מכריע מבעיית המים. תלמי

פרופ' מרדכי גיחון

ארכיאולוג והיסטוריון צבאי.
הקים את ענף המחקר באמ"ן
ב-1950 ועמד בראשו עד 1955

מחקרים המפרטים את יכולות הפילים ההודיים (שהיו בידי הסלווקים) ואת יכולות הפילים האפריקאיים (שהיו בידי הצבא של בית תלמי).

אי־הסבירות של התרגום המקובל של פוליביוס בכמה פסקאות מרכזיות של סיפור המעשה הניעה את המחבר להציע - בשיתוף עם חוקרים ידועי שם - נוסח תרגום שונה. כך, למשל, את המשפט על "הבריחה" של כוחות המרכז הסלווקי הופך המחבר ל"נסיגה" כדי להסביר את שלבי המערכה ואת תוצאותיה.

תיאור המערכה

אנו נסתפק בתיאור כוללני ביותר של עיקרי שחזוריו של גלילי. המערכה החלה עם הסתערות הפילים הסלווקיים. אלה גברו כנראה על אלה של צבא תלמי וחיפו

על הסתערות הפרשים בראשותו של אנטיוכוס ושל כוחות רגלים קלים יותר. הפרשים והרגלים האלה מוטטו את עיקר אגף השמאל של צבא תלמי והעמיקו חודר דרומה. אולם המחנה התלמי המבוצר היטב וגדול הממדים אשר הוקם בעורף המערך המצרי מנע את ניצול ההצלחה לתקיפת הפלנקס שלו.

הסלווקים תקפו באמצעות פיליהם גם במזרח (דהיינו באגף השמאלי שלהם), ובעקבות הפילים באו הפרשים, אך גושי הפילים הלוחמים יצרו עד מהרה מחיצה בין הפרשים לבין השדרות התלמיות. המפקד על האגף הימני (המזרחי) של צבא תלמי ניצל את רגעי ההסתערות של האויב ואת חשיפת אגפו השמאלי כדי להגיח צפונה ומערבה עם הגייסות שלו, ובראשם אלה שהסתתרו במפרץ הטבעי בגבעות הגיר ולהביס את רבבת הערבים, החוליה החלשה ביותר במערך הסלווקי.

בשעת הצהריים החלה הסתערות הפלנקס המצרי העדיף על הפלנקס הסורי אשר אגפו נחשף בשל בריחת הערבים ואשר חסר פיקוד עליון מוסמך בהיעדר המלך שפקד על המרדף באגף הימני. בנסיבות האלה גרמה התקפת המצרים לנסיגה מבוקרת של הפלנקס הסלווקי. לקראת סוף היום נערך זה מחדש - בפיקודו של אנטיוכוס - ליד רפיח.

החלטת אנטיוכוס ביום המחרת לא לחדש את הקרב כי אם לסגת צפונה לממלכתו החזירה את השלטון על ארץ ישראל ועל לבנון לידי בית תלמי. אולם הוצאת עיקר צבאו ללא פגע רציני - אנטיוכוס איבד כמה אלפי לוחמים מתוך הרבבות שהיו לו (בדומה להיקף האבדות של המצרים) - איפשרה לו לחדש את מלחמותיו ולצאת שוב ב־201 לפני הספירה למלחמה נגד מצרים ולהביס את צבאה כליל ליד פאניון (בניאס שבגולן). מאותו מועד עבר השלטון על ארץ ישראל לידי בית סלווקוס, עד אשר קמו המכבים ושחררוה. ספרו של לסיה גלילי הפך לנכס צאן ברזל לכל מי שחוקר את אורחות המלחמה של התקופה הקלאסית וליצירת מופת למחקר היסטורי צבאי בכלל.

אני מקווה שהסקירה הקצרה הזאת תגרום לקוראיה לעיין בספרו של לסיה וללמוד פרטים על מערכת רפיח - מהעיומותים הצבאיים המעניינים והחשובים אשר התנהלו על אדמת הארץ.

הוא תוכנן ללפות גיסות אויב וליצור גם חזית אגפית. עומק הפלנקס המצרי היה כפול מזה: 32 חיילים. הפיקוד המצרי חש שהגייסות לא יוכלו להגיע לכושר עמידה נאותה במערך הצר יותר וחזרו לשיטה של הצבאות העירוניים של העולם הקלאסי אשר בה שאב החייל את ביטחונו מלוחמת הסך במבנה הפלנקס העמוק שבו הלוחמים בשורות האחרונות משמשים כוח מאיץ ודוחף קדימה ומגבירים את עוצמת המחץ של הגוש. זוהי דוגמה יפה לבניין הכוחות מתוך הערכה נאותה ליכולותיהם כדי למנוע את כישלונם החרוץ.

פריסת הכוחות בשטח בעזרת תיאורו של פוליביוס איפשרה לגלילי להצביע על כך שהתכנון של שני הצדדים היה להגיע להכרעה באמצעות איגוף מערך החי"ר של האויב. את האיגוף אמורים היו לבצע הפרשים. בצד הסלווקי לא הותירה היערכות הכוחות יותר מ־550 מטר בין הקשתים הכרתאים לחולות הים. כדי למקם שם

4,000 פרשים נחוץ היה לערוך את מחציתם בחזית צרה של כ־50 מטר בשמונה מדרגים בזה אחר זה. היערכות זו לעומק לא אובחנה מהחזית המצרית ואיפשרה להשיג הפתעה מוחלטת.

גם בימין המצרי נפרסו הכוחות כדי לאפשר את התפרצות הפרשים לעומק האויב. גלילי מצא שהמצרים יכלו להסתיר חלק נכר מפרשיהם באגף הזה בתוך מפרץ טבעי של המישור החודר לגבעות הגיר 2-3 ק"מ מערבית לכרם־שלום של היום. המפרץ הזה שימש גם את הפרשים הניו־זילנדים בהתקפת הפתע שלהם מהכיוון הזה ב־1917.

מן הדין לצייץ שהסלווקים לקו בתחום של הפעלת גייסות קלים ובינוניים כדי לאבטח ולאחות את התנועות הטקטיות של שלושת הגושים הראשונים. לעומת זאת הם יכלו לפרוס 60 פילים באגף הימני ו־42 באגף השמאלי מול 40 ו־32 פילים של האויב. שני הצדדים טיפחו את חיל הפילים, ואלה מילאו תפקידים הדומים לאלה שממלא כיום רק"ם כבד. נקדים ונאמר שביצועיהם במערכה הזאת, כפי שתיעדס פוליביוס, איפשרו לגלילי ללבן בעיות שונות הקשורות בעובדה שאותו החיל, אשר הקדים את חיל השריון של ימינו, לא לחם באמצעות רק"ם מתנייע כי אם באמצעות בעלי חיים - על כל הכרוך בכך.

מניתוח המהלכים הקרביים הלכה למעשה מסיק המחבר שהתוכנית הסלווקית אכן חיפשה הכרעה באמצעות איגוף מימין וריתוק מרכז האויב, ואילו המצרים קיוו לנצל את הפלנקס שלהם לשבירת האויב נוסף על השגת איגוף באמצעות פרשיהם.

בפתח תיאור המערכה חוזר המחבר ומדגיש את אורך החזית - עד כדי כפליים מן המקובל. אכן עד למאה ה־19 לא נתקלים בריכוזי גייסות גדולים יותר ובפריסה על פני חזיתות נרחבות יותר.

גלילי, בשונה ממרבית החוקרים, פורס לפנינו יריעה רחבה המפרטת את אירועי הקרב לפרטיהם. בעל כורחו הוא נאלץ להעלות השערות רבות ולציין מגוון של אפשרויות פתוחות. במאמציו לבסס דעה המועדפת בעיניו הוא מגיש מסקנות מדוקדקות מיכולתם הפיזית של הגופים הטקטיים לנוע בזמן נתון ובשטח נתון, להתפרס בו, לתקוף ולסגת. בין היתר הוא מסתמך על פרסומי הצבאות האירופיים על לוחמת פרשים בשנת ה־30 של המאה ה־20 ועל